
UDK 027.2:272-789.32](497.6 Humac)

094(497.6 Humac)

Izvorni znanstveni članak

Primljeno: 7. VI. 2006.

Pavao KNEZović

Hrvatski studiji u Zagrebu

RARA CROATICA U HUMAČKOJ KNJIŽNICI (1)

*Norma vivendi, caeleste volumina munus*¹

Sažetak

*U ovom prilogu autor iznosi rezultate svoga višemjesečnog studioznog proučavanja sadržaja knjižnice u samostanu na Humcu gdje se nalazi oko 120 iznimno rijetkih primjeraka nekih izdanja iz starije hrvatske književnosti, kulturne povijesti i znanosti općenito. Među njima je i primjerak Gracićeva djela *Sacerdotis viatoris analysis theoretico-practica...* iz 1795. koji je danas jedini poznati primjerak toga djela za koji se može reći da se nalazi na određenom mjestu i da je dostupan čitatelju. Pravo blago svakako je i primjerak pariškoga izdanja Marulićeva *Evangelistara* iz 1545. čijim se primjerkom na ovim prostorima može podičiti još samo Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. Ove, kao i ostale knjige nabavljane su više stihijski negoli planski, pa im je teško otkriti podrijetlo i način na koji su ovamo dospjele. Najvjerojatnije su stizale kao darovi ili su ih nabavljali fratri koji su im znali pravu vrijednost.*

Ključne riječi: knjižnica, Humac, rijedak primjerak, nabava, fra Duje Ostojić.

U knjižnici Franjevačkoga samostana na Humcu (Ljubuški) čuva se veći broj pravih cimelija, a nekolicina njih sadrži djela hrvatskih pisaca. Skrovište tih neprocjenjivih dragocjenosti bilo je znano iznimno malom broju poznavatelja blaga što ga na svojim policama čuva samostanska

---

¹ Crijević, 2005, 44.

---

knjižnica gordeći se tim tajanstvenom biserjem. Njezin su ponos i gordost sasvim opravdani, kako će se donekle moći vidjeti iz zastupljenosti hrvatskih pisaca davno minulih stoljeća i njihovih djela koje kanim s osobitim zadovoljstvom staviti na uvid čitateljskoj radoznalosti. Budući da je humačka knjižnica počela egzistirati istom krajem 19. stoljeća, poslije izgradnje samostana (1867.-1895.)², intrigantan je i zanimljiv način i put “dolaska” tih vrlo rijetkih i starih knjiga u njezine knjižne fondove.

Odgovor na ta pitanja, iako ona golicaju svakoga knjižničara i unatoč tomu što na njih troši goleme snage nastojeći iz petnih žila razjasniti svaki pojedini slučaj, najčešće ostaje tajna tmine povijesnih događanja vezanih za knjižnice. U tome nizu ni humačka knjižnica nije iznimka. Kod većine primjeraka odgovor se može samo naslućivati, a tek su malobrojne knjige očuvale spomen na svoje negdanje gospodare, odnosno imena onih koji su se njima služili. Ipak, ima vrlo zanimljivih vijesti o nabavi pojedinih primjeraka i njihovoj tadanjoj “vrijednosti”, tj. novčanoj svoti za koju su namaknuti, a čini se da je u najvećem broju slučajeva visinu cijene determiniralo prodavačevo neznanje. Jednostavno, nepoznati nam prodavači nisu znali što nude i što prodaju. I kod tih je slučajeva poznata tek ona završna faza nabave dotičnoga primjerka, a kako je stiglo do prodavača i prodajnoga mjesta, i dalje ostaje tajna. Čini mi se da bi bilo pogrešno pomišljati kako je na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće u Mostaru postojao neki vrsno opremljen antikvarijat. Činjenica jest da su u tome razdoblju u Mostaru namaknuti najzanimljiviji cimeliji sadanje samostanske knjižnice na Humcu, a glavni je namicatelj bio fra Duje Ostojić. Većina je najzanimljivijih primjeraka u fondove humačke knjižnice stigla iz fra Dujine ostavštine.

Rijetke knjige s djelima pisaca starije hrvatske književnosti, kulturne povijesti i znanosti nastajao je, moglo bi se reći, stihijski. Najvjerojatnije se nabavljalo ono što se nudilo na prodaju, a netko je od fratara imao sredstva da to kupi. Usto, primjerci su, po svoj prilici, stizali kao darovi bilo zaslužnim pojedincima, bilo kao pomoć u početnim godina-

---

² Početak samostanske knjižnice prema fra Andriji Nikiću “seže u godinu 1855. kad je podignuta kuća s kapelom”. Ali Nikić odmah dodaje: “Konačno su godine 1968. uređene posebne prostorije i prenesena cijela knjižnica [...] u zapadno samostansko krilo”. Nikić, 1988, 49.

ma organiziranja nastave koja je zbog skućenosti i oskudice prostora iz širokobriješkoga samostana bila djelomično izmještena i izvodila se u humačkom samostanu.³ Sam broj primjeraka nije imponantan; zapravo bi se moglo reći da je i neznatan jer je riječ o nekih 120 knjiga, ali se tu nalaze iznimno rijetki primjerci nekih izdanja. Svakako osobitu pažnju privlači primjerak Gracićeva djela *Sacerdotis viatoris analysis theoretico-practica...* (Padova, 1795.)⁴ jer je to danas jedini poznati primjerak toga djela za koji se može reći da se na određenom mjestu nalazi i da je dostupan čitatelju. To ne znači da je humački primjerak Gracićeve knjižice unikat. Prema Zirdumovu opisu⁵ i donošenju ulomaka u prijevodu iz knjižice nema nikakve dvojbe da je on u rukama imao primjerak toga Gracićeva djela. Pa iako Zirdum ne otkriva mjesto ili knjižnicu koja posjeduje taj primjerak, čini mi se da neću pogriješiti ustvrdim li kako je to knjižnica Franjevačkoga samostana u Kreševu.⁶ I Šime Jurić navodi da jedino Franjevački samostan u Kreševu posjeduje primjerak, ali bez signature.⁷ Do daljnega jedini poznati primjerak Gracićeve knjižice, a to je najstarija tiskana medicinska knjiga u RBiH, jest onaj što se čuva u humačkoj knjižnici.

3 Usp.: "U istom krilu [tj. zapadnom] od 1871.- 1903. održavala se nastava za razrede franjevačke srednje škole, odnosno prve godine filozofsko-teološkog studija. Na tom mjestu godinama brojne Generacije hercegovačkih fratara postaviše temelje svoga kasnijeg svećeničkog i redovničkog života." *Šematizam*, 1977, 119.

4 Zirdumov prijevod naslova: *Teoretsko-praktično izlaganje - na uporabu terenskom svećeniku - o djelovanju otrova koji donosi groznicu i kugu i zmijskog otrova, i o nekim drugim stvarima* - nije tečan, a ni sasvim točan. Usp. Zirdum, 1978, 227.

5 U prvoj bilješci Zirdum navodi: "Originalni naslov glasi: **Sacerdotis viatoris Analysis theorico-practica de viribus virus febriveri, pestiferi, atque serpentini**, De plerisque aliis moribus, eorumque praecipuis antidotis, et aliis quibusdam Miscellis. 1795. Patavii, Superiorum permissu. /Vel. 155x90 mm str 27, tisak: petit. / Sadržaj po poglavljima: Praefatio str. 3-4; Index str. 5; Prologus, str. 6-7; I. De viribus Virus Febriferi, str. 7-9; II. De viribus Virus Pestiferi, str. 9-15; III. De viribus Virus Serpentina, str. 15-17; IV De plerisque aliis moribus, eorumque praecipuis antidotis, str. 17-18; V. De his quae in Bosna Argentina gignit tellus, str. 18-20; VI De Regimine, et Religione incolarum Regni Bosnae ejusque variis vicissitudinibus, str. 21-27." Zirdum, 1978, 227.

6 U članku se jedino spominje kreševska samostanska knjižnica u kojoj se nalazi medicinska literatura koju je rabio Gracić i signature svih rukopisnih ljekaruša što se čuvaju u arhivu kreševskoga samostana. Usp. Zirdum, 1978, 230-235.

7 Taj Jurićev postupak znači da podatak donosi prema usmenoj predaji. Usp. Jurić, 1971, 324 (br. 110).

Osobitu pažnju privlači primjerak pariškoga izdanje *Evandelistara* Marka Marulića iz 1545. godine. S tim se izdanjem Marulićeva djela u Hrvatskoj jedino može podičiti Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu (usp. Jurić, 1971, 36 /br. 143/). To ne mogu ni glasovite svjetske knjižnice kao što je Vatikanska, Alessandrina u Rimu, Nacionalna biblioteka Francuske u Parizu, Marciana u Veneciji, a nema ga ni po knjižnicama u Austriji.⁸ Prema istraživanjima F. Leschinkohla, u 67 njemačkih knjižnica čuva se 122 primjerka Marulićeva *Evandelistara* (Leschinkohl, 1994, 101), od deset izdanja, ali među njima nema nijednoga primjerka ovoga pariškoga. Čini se da ni Leschinkohl nije znao da je u Parizu kod Jakova Keruera (Jacques Keruer) 1545. tiskan Marulićev *Evandelistar*.⁹ Od tih deset izdanja sedam ih je izišlo u Kölnu, a čak tri iste godine. To je iznenadilo i samoga istraživača koji piše: “Najveći broj knjiga Marka Marulića koje se nalaze u Njemačkoj čine izdanja *Evandelistara* tiskana u Kölnu. Ta je knjiga u jednoj te istoj godini (1529) doživjela čak tri izdanja u dvaju tiskara (Eucharius Cervicornus i Franc Birckmann), a tri godine kasnije (1532) dva izdanja (Peter Quentell i Hero Allopecius).” (Leschinkohl, 1994, 101) Iz ovo nekoliko podataka lako se može zaključiti kako je velika rijetkost primjerak pariškoga izdanja Marulićeva *Evandelistara*. Taj vrlo rijetki primjerak Marulićeva djela što se čuva u humačkoj knjižnici ranije nije bio poznat. Primjerak je 20. travnja 1891. u Mostaru kupio fra Duje Ostojić za tadanjih sedamnaest austrijskih kruna, a to je iznosilo osam i pol zlatnika, tj. dukata. Fra Duje je na primjerku svojom rukom zapisao: “*Hic liber sic ligatus constat septemdecim coronas austriacas vel octo cum dimidio florenorum item austriac[orum]. Emit sibi pro otio frater Domnus Ostoich secretarius episcopalis, Mostar die 20. IV 1891.*” (“*Ova knjiga tako uvezana stoji sedamnaest austrijskih kruna ili osam i pol zlatnika austrijskih. Biskupov tajnik fra Duje Ostojić kupio ju je u Mostaru 20. travnja 1891. sebi za razonodu.*”) Fra Duje je već tada znao u čemu će uživati kada se jednom dočepa mirovine. I radi toga je dobro odriješio kesu. Na knjizi koju je samo nekoliko mjeseci prije

8 U 41 austrijskoj knjižnici čuva se 37 primjeraka raznih izdanja Marulićeva *Evandelistara*, ali među njima nema nijednoga primjerka pariškoga izdanja. Usp. Leschinkohl, 1999, 185-200.

9 U popisu izdanja Leschinkohl navodi: “*Evangelistarium*. Venetiis 1516. Basel 1519, Köln 1529, 1529, 1529, 1532, 1532, 1541, 1556, Antverpiae 1601.” Leschinkohl, 1994, 101.

kupio također u Mostaru zapisao je da se tada za pet florina moglo kupiti bika.

Osobiti je biser humačke knjižnice primjerak *Exemplorum memorabilium cum ethnicorum tum christianorum e quibusque probatissimis scriptoribus* (Venecija, 1621.) koju je sastavio glasoviti portugalski teolog i propovjednik Andrés de Resende (1498.-1573.) iz Évore. To je dvosveščana zbirka znamenitih primjera izvađenih iz djela najprokušanijih poganskih i kršćanskih pisaca. Među te malobrojne pisce Andrés je uvrstio Marka Marulića i izvadio mnoge primjere kršćanskoga morala i ponašanja iz njegovih *Institucija* i *Evandelistara*. To je djelo doživjelo brojna izdanja ne samo u tiskarama na Peloponeskom poluotoku nego i drugim europskim zemljama (Francuska, Njemačka, Austrija, Poljska, Italija, itd.), a prevedeno je i na mnoge pučke jezike.

Veoma je zanimljiv primjerak epistolarija kardinala Giovannia Bone (1609.-1674.) koji je služio kao srednjoškolski i sveučilišni udžbenik za učenje pisanja pisama. Među kardinalovim pismima nalazi se nekoliko pisama učenih muževa koja su bila njemu upućena. Za nas je značajno što je u taj vrlo mali izbor ušlo i pismo zagrebačkoga biskupa Martina Borkovića (1597.-1687.)¹⁰ s nadnevkom: *Zagrabiae 31. Julii 1674.*

Možda su za našu ne samo kulturnu povijest nego i religioznost, odnosno za štovanje Blažene Djevice Marije još zanimljivija i važnija tri priloga u glasovitom četverotomnom djelu *Atlas Marianus*, njemačkoga isusovca Wilhelma Gumppenberga (1609.-1675.), glasovitoga pučkog misionara i velikoga štovatelja Majke Božje i promicatelja marijanskih pobožnosti. Gumppenberg je postao poznat osobito po svome golemom djelu: *Atlas Marianus sive De imaginibus Deiparae per orbem Christianum miraculosis – Marijanski atlas ili O čudotvornim Bogorodičinim slikama u kršćanskom svijetu* (Ingolstadt 1657.-1659.) u kojemu

¹⁰ Martin Borković ušao je u pavlinski red 1627. u Lepoglavi, filozofiju je završio u Olomoucu, a teologiju u Rimu gdje se pridružio obnovi reda. Tri puta je biran za generalnoga vikara reda (1640., 1651. i 1663.) i tri puta za generala reda (1644., 1650. i 1657.). Kralj Leopold I. imenovao ga je 1667. zagrebačkim biskupom, a to je potvrdio papa Klement XI. Nakon što je P. Zrinski 1670. bio lišen banske časti, Borković je zajedno s N. Erdodijem obavljao službu banskoga namjesništva i time spasio ustavnost Hrvatske. Imenovan je 1687. kaločkim nadbiskupom. Kao biskup promicao je školstvo, obrazovanje i duhovni preporod svećenstva. Za ovo se Borkovićevo pismo nije znalo.

je obradio preko 1200 marijanskih svetišta, doslovno, u čitavom svijetu (u Aziji, Africi, Americi i svim europskim zemljama) bez obzira koja ih crkva (istočna ili zapadna) ili kršćanska zajednica časti. Posebno je odabrao 100 najglasovitijih svetišta i njih detaljnije obradio donijevši vjernu kopiju čudotvorne Gospine slike ili kipa koji se u tom svetištu časti. Među tih sto najglasovitijih i najvećih marijanskih svetišta nalaze se tri hrvatska (usp. Knezović, 2005, 75-91). Zajedno s trećim i četvrtim sveskom tiskana su dva manja Gumpfenbergova djela od kojih *Catalogus nominum patrum Societatis Iesu* (Ingolstadt, 1659.) donosi najosnovnije podatke o svim tada živućim hrvatskim isusovcima razdijeljenima prema provincijama kojima su, po ustroju reda, pripadali. Iako su doneseni podatci oskudni, ipak su višestruko važni za našu kulturnu povijest jer se izgubio svaki spomen na neke od njih.

Posebnu pažnju u humačkoj knjižnici zavrjeđuje primjerak djela glasovitoga napuljskog znanstvenika Giovannija Battiste Della Porte (Napulj, 1535.-1615.), osnivača akademije za proučavanja tajna prirode (*Academia secretorum naturae*) naslovljeno: *Magiae naturalis sive De miraculis rerum naturalium libri XX*. U njoj se autor bavi kozmologijom, geologijom, optikom, biljnim proizvodima, medicinom, otrovima, kemijskim eksperimentima na rudama, destilacijama, staklom i njegovim bojenjem, majolikom, osobinama magnetu, kozmetičkim preparatima itd. Dela Portino djelo bilo je vrlo traženo i doživjelo je mnogobrojna izdanja u nizu europskih zemalja, a prevedeno je na sve važnije europske jezike. Autor ga je posvetio Dubrovčaninu Juniju Bobaljeviću (Ioannes Baptista Porta *Illus. Iunio Bobali Andreae filio Ragusaeo s. p.*). U humačkoj se knjižnici čuva frankfurtsko izdanje iz 1607. godine, čiji je tisak nadgledao sam Della Porta za vrijeme svoga putovanja po europskim državama što mu je omogućio španjolski kralj Filip II. kao nagradu za izume (otkrića) koje je obznanio u njegovom kraljevstvu.

Iznimnoga je nacionalnog značenja i oku vrlo ugodna edicija *Scriptores rerum Hungaricarum Dalmaticarum Croaticarum et Sclavonicarum veteres ac genuini* (Beč, 1746.-1748.) u tri goleme i poprilično teške knjige s prekrasnim kožnim uvezom i zlatotiskom na hrptu. Tu su ediciju pripremili J. G. Schwandtner (1716.-1791.) i mađarski povjesničar Ma-

tija Bell (1684.-1749.), koji je napisao opširne uvode o svakom uvrštenom piscu i njegovu povijesnom djelu. Spomenut ću samo neka djela što su svjetlo dana ugledala u toj prestižnoj ediciji. U prvom svesku nalazi se *Dissertatio de itineribus aggrediendi Turcarum ad Vladislaum Hungariae et Bohemiae regem*, Dubrovčanina Feliksa Petančića (Felix de Petanticiis, Felix Brutus Petancius, 1455.-1517.), izrazitoga poliglota koji je uz hrvatski, njemački i talijanski znao i latinski, grčki, kaldejski, hebrejski, perzijski i osmanski (turski).¹¹ Petančić je u toj knjižici (jednom od najčitanijih turkoloških djela u 16. stoljeću u Europi) opisao devet putova kojima bi se najlakše i najdjelotvornije mogli napasti Turci. Zato se može reći da je to neka vrsta praktičnoga priručnika za sudionike u vojni protiv Osmanlija.

Naslov *Historia Szigethi totius Sclavoniae fortissimi propugnaculi a Solymano Turcarum imperatore anno MDLXVI capti chrisatianisque erepti* prijevod je čuvene kronike *Podsjeđanje i osvojenje Sigeta*, kanonika Franje Črnka, tajnika i pisara hrvatskoga bana Nikole Šubića Zrinskoga kojega su nakon pada Sigeta 1566. Turci zarobili i odveli u ropstvo, a otkupio ga je banov sin Juraj. Kao očevdac junačkih borbâ oko Sigeta Črnko je poslije povratka iz ropstva te događaje opisao po sjećanju i zabilješkama, a tu je kroniku na latinski preveo S. Budina (poznatija je pod skraćenim naslovom *Historia Szigethi*). U drugom svesku, odmah na početku, nalaze se *Pisma* jednoga od najpoznatijih hrvatskih humanista ranoga razdoblja – Ivana Viteza od Sredne (1405/8.-1472.). Bio je ostrogonski nadbiskup i primas Ugarske, odgojitelj i kasnije kancelar kralja Matije Korvina za kojega je izborio krunu sv. Stjepana i njome ga okrunio. Vitez je osnivač humanističkih centara u Varadinu, Budimu i Bratislavi gdje je 1467. utemeljio sveučilište Academia Istropolitana. U ediciji je tiskano oko 70 pisama (Ioannis de Zredna cancellariae regis Hungariae olim protonotarii *Epistolae in diversis negotiis statum publicum Regni Hungariae concernentibus...*) iz Vitezove korespondencije koja su nastala uglavnom između 1445. i 1451.

11 Ta Petančićeva rasprava, koju je po povratku iz poslanstva na Rod predao 1502. kralju Ladislavu II., tiskana je istom 1522. kao *De itineribus in Turcam libellus* (Beč, 1522.), a doživjela je u 16. stoljeću 15 izdanja na latinskom te mnoga u prijevodima.

Odmah iza njega slijedi glasovito djelo dubrovačkoga Salustija Ludovika Crijevića Tuberoni (Ludovici Tuberonis Dalmatiae abbat^{is} *Commentariorum de rebus suo tempore nimirum ab anno Christi MCCCCXC usque ad annum Christi MDXXII in Pannonia et finitimis regionibus gestis*) u kojemu je opisao turbulentne događaje na jugoistoku Europe od smrti kralja Matijaša Korvina do izbora za papu Hadrijana VI. (1490.-1522.), s brojnim digresijama u najstariju povijest pojedinih naroda i krajeva. "Crijevićevo djelo i stilski i sadržajno jedno je od najsjajnijih primjera ne samo hrvatskoga, nego i europskoga humanističkoga latiniteta. Njegovi stavovi prema univerzalnim ljudskim problemima u skladu su s ondašnjim duhovnim strujanjima; posebno se to očituje u naglašenoj vjerskoj toleranciji i beskompromisnoj kritici devijantnih pojava u vrhu Katoličke crkve. [...] U predgovoru [...] Bel prosuđuje da Tuberonu pripada vodeće mjesto među piscima ugarske povijesti." (Rezar, 2000, 136.)

Tu je zatim djelo Ivana Zermega *Rerum gestarum inter Ferdinandum et Ioannem Hungariae reges commentarius* u kojemu je opisan gotovo najmučniji dio povijesti ugarsko-hrvatskoga kraljevstva što se ogleda u trzavicama između cara Ferdinanda i Ivana Zapolje. Treći svezak počinje s prvim našim znanstvenim povijesnim djelom *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, oca hrvatske povijesne znanosti Ivana Lučića (Ioannes Lucius, Trogir 1604.- Rim, 1679.). Tu je dao prikaz hrvatske povijesti od prapovijesti do 15. stoljeća. I za razliku od fantazija njegovih prethodnika i suvremenika, Lučić je svoj pregled povijesti temeljito potkrijepio izvornom građom (uzoran je po heuristici, kritici i egdotici izvora te po raščlambi povijesnih zbivanja od neistina iz predaje), a natopio ga domoljubljem. Lučićev je utjecaj golem na hrvatske povjesničare, bilo da su prihvaćali njegove teze, pobijali ih ili se samo služili njegovim izdanjem građe (usp. Kurelac, 1994, 138-146).

Iza Lučićeva djela nalazi se popis biskupa senjsko-modruške biskupije koji je izradio biskup Juraj Vuk Čolić (Georgii Wolfgangi Chiolich de Lewensperg *Catalogus episcoporum Segniensium ex authenticis documentis concinnatus*). Potom slijedi *Ljetopis* Grgura Brskoga koji je, nažalost, u našoj literaturi još uvijek poznatiji kao *Ljetopis popa Du-*

kljanina (Ivić, 2000, 589) – s naslovom *Regnum Slavorum* i autorom: Presbyteri Diocleatis (usp. Parčić, 1991, 190-214). Nakon toga donosio se Marulićev prijevod na latinski (*Regum Dalmatiae et Croatiae gesta* a Marco Marulo *Latinitate donata*). Zatim dolaze kronika Tome Arhiđakona (*Historia Salonitanorum pontificum atque Spalatensium*), onda kronika o podvizima rimskih careva i pape Mihe Madijeva de Barbazanis¹², spis splitskoga kanonika Marije a Cuteis¹³ te kronika nepoznatoga autora o mletačkom opsjeđanju Zadra 1345.¹⁴ Tu su potom *Uspomene* Pavla Pavlovića¹⁵ i Marulićevo polemičko djelo u kojemu dokazuje da sv. Jeronim nije bio Talijan, tj. da nije rođen na talijanskom tlu¹⁶, a za njim slijede Lučićeve znanstvene bilješke u svezi s tim pitanjem.¹⁷ Tu je još Gradićev prijevod s grčkoga na latinski Apijanova djela o rimskim ratovima s Ilirima¹⁸ te *Opis obale Ilirika*, Paladija Fusca koji je više godina službovao kao učitelj u Dalmaciji (Šibenik, Trogir, Zadar).¹⁹ U trećem svesku nalaze se gotovo sva ona djela koja je prvi put objavio Lučić u Amsterdamu 1666. naslovivši ih: *Rerum Dalmaticarum scriptores nondum impressi* (usp. Kurelac, 1994, 60-61). Čitava je edicija popraćena nizom vrsnih ilustracija, koje najčešće prikazuju tadanje gradove, i brojnim zemljopisnim kartama kraljevstava i pokrajina.

U toj, nažalost, neizdvojenoj zbirci humačke knjižnice nalazi se prvi hrvatskih prijevod kanonskoga prava *Zakon czarkovni* (Venecija, 1778.), franjevca Anđela Della Costa (1732.-1790.), prvi obrednik u prijevodu Bartola Kašića (*Ritual rimski istomaccen slovinski po Bartolomeu Ka-*

12 Madijev (Split oko 1284. do oko 1358.): *Historia de gestis Romanorum imperatorum et summorum pontificum*.

13 *Summa historiarum de gestis civium Spalatinorum sub brevitate compilata ex diversis chyrographis de temporibus retroactis ut non praecedentes sed posterius suis gradantibus narrabuntur*.

14 Anonymi, *Obsidio Jadrensis de anno Domini MCCCXLV libri duo*.

15 Pauli de Paulo *Memoriae*. Lučić ga je objavio kao: *Memoriale Pauli de Paulo patritii Jadrensis* poprativši ga znanstvenim bilješkama (Notae ad Memoriale Pauli de Paulo), Amsterdam, 1666. a eo djelo

16 Marci Maruli *Animadversio in eos qui beatum Hieronymum Italum esse contendunt*.

17 Ioannis Lucii *Notae in praecedentem M. Maruli animadversiones*.

18 Appiani Alexandrini *Romanarum historiarum de bellis Illyricis liber* Stephano Gradio interprete.

19 Palladini Fusci *De situ orae Illyrici libri duo*.

ssichiu popu bogoslovcu od Druxbae Yesusovae), tiskan slovima Svete kongregacije za raširenje vjere 1640. u Rimu. Tu je tiskaru 1626. osnovao papa Urban VIII. s namjerom da onemogući širenje protestantizma, a za izdanja na hrvatskom rabljen je tipografski materijal konfiscirane hrvatske protestantske tiskare iz Uracha kraj Tübingena.

U humačkoj se knjižnici čuva jedino filozofsko djelo fra Andrije Kačića Miošića – *Elementa peripatethica juxta mentem subtilissimi doctoris Joannis Duns Scoti* a P. F. Andraea Cacich Mirossich (Venecija, 1752.). Tu je komplet Katančićeva prijevoda Svetoga pisma (Budim, 1831.), preteče glasovite zagrebačke Biblije.

Od prirodnih znanosti pažnju privlači u Anconi tiskana (1766.) *Aritimetika* (*Aritmetika u slavni jezik illirički sastavljena i na svitlost data za korist targovcza i vladahocza kurchgnega istga naroda*), fra Mate Zoričićeva i pola stoljeća mlađi školski udžbenik *Racsun za pervu i drugu godinu shkulsku* (Osijek, 1827.), fra Ambroza Matića. Druga školska literatura relativno je vrlo slabo zastupljena s nekoliko gramatika i rječnika. Od leksikona tu je komplet Stullijevih rječnika i prvo izdanje Pomeya frazarij (*Flos latinitatis...*) s Wagnerovom sintaksom (*Syntaxis ornata*) što ih je za hrvatske škole priredio Ivan Galjuf i 1747. tiskao u Zagrebu. Dukat je s pravom napisao: “Pomey-Galjufova je knjiga više puta izdana, pa sve do novijega vremena (od prilike do vremena apsolutizma) bila vrlo omiljeno udžbenik u kajkavskom dijelu našega naroda.” (Dukat, 1904, 141.) Dukat je poznato pet izdanja Galjufova priređenoga frazarija F. Pomeya (Zagreb, 1747., Budim 1797., zatim ponovno u Zagrebu s.a., Budim 1820. i Budim 1834.). O trećem izdanju piše da je tiskano “Zagabriae, Typ. Joan. Thom. nob. de Trattner, s. a. 8°pp. 463. Meni nije nijedno od ova dva [tj. budimsko 1797. i zagrebačko kod I. T. Trattnera] poznato.” (Dukat, 1904, 141) U humačkoj se knjižnici čuva upravo to zagrebačko izdanje koje je bilo nepoznato Dukat. ²⁰

Među svim gramatikama latinskoga jezika za humačku knjižnicu i cijeli taj kraj na osobitu je pijedestalu Šitovićeva prerada glasovite gramatike portugalskoga isusovca Manoela Álvaresa *Grammatica Lati-*

20 Uz humački primjerak još su poznata samo tri (Sveučilišna knjižnica u Rijeci, Knjižnica Franjevačkoga samostana u Požegi i Knjižnica Franjevačkoga samostana u Makarskoj).

no-Illyrica ex Emmanuelis aliorumque approbatorum grammaticorum libris juventuti Illyricae studiose accomodata a patre F. Laurentio de Gliubuschi; njezino treće izdanje tiskano 1781. u Veneciji. Hasan Šitović rodio se u Ljubuškom 1682. u muslimanskoj obitelji, ali je već kao mlađić pobjegao u Vrgorac k harambaši Šimunu (Šiti) Talajiću koji ga preda gvardijanu Franjevačkoga samostana u Zaostrogu, gdje ga je fra Ilija Mamić 2. veljače 1699. krstio i nadjenuo mu ime Stjepan. Kada je završio niže škole, Stjepan je stupio u franjevački red i tom prilikom dobio ime Lovre. Dok je bio profesor (artium lector) u Makarskoj, tiskao je u Veneciji 1713. svoju gramatiku za koju se općenito tvrdi da je najuspjelija i najutjecajnija gramatika te vrste od prvotiska do polovice 19. stoljeća (usp. Demo, 2005, 310-316).

Među rijetkim knjigama humačke knjižnice nalazi se tek nekolicina prijevoda vrlo popularnih homiletičkih i poučno-religioznih djela. Najstariji je prijevod djela španjolskoga karmelićanina Juana de Jesús Maria (1564.-1615.), teologa i mističara koji je prvi u samostanu sv. Pavla u Rimu počeo pripremati misionare za Perziju i Indiju. Njegovo je djelo s talijanskoga²¹, a ne španjolskoga, preveo na hrvatski rapski biskup Petar Radovčić i objavio ga 1657. u Rimu. U humačkoj se knjižnici nalazi drugo izdanje *Način za dobro umriti* (Rim, 1709.).²²

U našoj prevoditeljskoj tradiciji osobit je slučaj *Blago nauka karstjanskoga* koji je, kako se čini, s francuskoga na hrvatski preveo Kotoranin fra Bonaventura Marčela²³, iako je djelo prvotno bilo napisano na latinskom jeziku, kako stoji na naslovnici: “*prinessen iz diackooga, paak*

21 Na pomoćnoj naslovnici stoji: Tradutione del libretto dell'arte del ben morire del padre Giovanni di Gesù e Maria carmelitano scalzo fatta in lingua illirica da Pietro Gaudentio vescovo d' Arbe : Romae : Typis Sacrae cong. de propag. fide, MDCCIX.

22 Na naslovnici prvoga izdanja stoji: “Posctovanoga otcza Ivana Iezu Maria, Druxbe karmelitanke bosohodechih Istumačen u Dalmatski Yazik po Prisuitlomu i Priposctouanomu GospodinuGospodinu Petru Gaudencziu, to yest Radoučichiu Splichianinu Biskupu Rabskomu” s naznakom tiska: “V RIMV, V vtiscteeniči Suete Skupsckine od Razplodyenya Vire, Lito 1657.” Petar III. Gaudenzio ili Radovčić, Splicićanin bio je rapski biskup 1636.–1663.

23 Usp.: “Tako je franjevac Bonaventura Marčela, o kome se inače ništa поблиže ne zna, osim da je živeo, u Kotoru i da je umro 1806. godine, preveo *Blago nauka krstjanskoga* Nikole Tirloa (Turlot), i to, kako izgleda, sa francuskoga (‘prinesen iz dijačkoga, pak u francuski jezik, napokon u slovinski, kazano je u podnaslovu), a njegovi prijatelji izdali su taj prevod 1770. u dva toma u Mlecima.” Pantić, 1990, 5.

u franzeski jezik, napokon u' slovinski po' jednomu redouniku iz Dalma-
zie".²⁴ Također, s naslovnice se doznaje da je "Nikola Turlot naučitelj,
bogoslavac, vladalac općeni u crkvi stolnoj Namur grada u Fiandri". I
humačka knjižnica posjeduje prijevod u našim krajevima najraširenijih
propovijedi padovanskoga propovjednika Giovannija Battiste Campa-
dellija *Govoregna sveta chjudoredna podobna razumu od svake varsti*
cegljadi varhu svih nedigljaa od godiscchja (Venecija, 1754.)²⁵ koje je na
hrvatski preveo Dominik Pavičić ("prinesseno u harvaski jezic od Do-
minika Pavicichja, Huaranina iz Varbagna, popa od skuppa s. Filipa u
Splitu"). Među preradbe prijevoda može se uvrstiti Kneževićeva *Osmi-
na redovnička zabave duhovne* koja je "Najpri sastavljena u djački jezik
od jednoga redovnika reda Svetoga Otcza Francesca, a u nascki illirički
prinescenna od O. F. Petra Knexevichia iz Knina" (usp. Knezović, 2003,
133-158). Uz Kneževićev "prijevod" u knjižnici se humačkoj nalazi i za-
grebačko izdanje toga istog djela u originalu na latinskom: *Octava se-
raphica seu Spiritualia octo dierum exercitia* per Patrem Aemilianum
Nieberle (Zagreb, 1723.).

Prema očekivanjima, u ovoj "zbirci" najzastupljenija je homiletička
literatura s knjižicama za pomoć u pastoralu. Od fra Matije Divkovića
nalazi se *Nauk karstianski s mnoziemi stvari duhovniemi i velebogoljub-
niemi*, tiskan bosanicom 1738. u Veneciji. Od J. E. Matijevića i fra Marka
Dobretića nalaze se priručnici za župnike, kao i od A. Kadčića (*Bogoslo-
vje diloredno iliti Rukovođ slovinski na poznanje svetog reda upravljjen*),
dok su konkretnije upute koje je župnicima slao biskup fra A. Miletić
poznate i kao "biskupovača" iz kojih se u nedostatku drugih knjiga uči-
lo čitati i pisati. Od knjižica koje obrađuju pojedine pobožnosti u hu-
mačkoj je knjižnici sačuvan do danas jedini poznati primjerak knjižice:
Deveticze bogliubni pripravaa za stovati i proslaviti privisoka otajstva

24 Usp. Turlot, Nicolas: [*Thesaurus doctrinae christianae ...*] Reverendi Adm. Domini D. Nicolai Turlot, S. Theologiae Licentiati, Ecclesiae Cathedralis Namurcensis Praepositi ac Vicarii Generalis. *Thesaurus doctrinae Christianae quondam concinnatus*; sed demum / A. F. Matthia Keul SS. Theologiae Lectore Emerito ... recognitus, & Indicibus plurimum necessariis auctus. Coloniae Agrippinae, Noethen, 1699.

25 Izvorni naslov glasi: *Discorsi sacri sopra varie feste ed altre materie morali*. Opera di Gio. Battista Campadelli sacerdote padovano dottore di sacra teologia, pubblicata ad uso principalmente de' parrochi di Villa.

svetkovinaa zapovidni Priçiste i Priblaxene Divicze Marie u Makarskoj darxavi i u ostalim sve Dalmaczie (Dubrovnik, 1808.), Jakova Perkovića, popa glagoljaša, rodenoga u Vinici kod Tomislavgrada. Kreševljaković spominje tri njegova djela, ali zasigurno ovo nije imao u rukama, što se može zaključiti prema njegovu navođenju naslovu: *Devetnice bogoljubnih priprava za štovati svetkoviune*, Dubrovnik, 1808. (Kreševljaković, 1912, 19). Alilović doslovno prepisuje naslove djela od Kreševljakovića (usp. Alilović, 1986, 65). Kaznačić navodi da se u Čulićevoj knjižnici nalazi primjerak: “Pet rasudjenja svetoga Apostolskoga sidališta varhu pet dogadjajah podloženih sudu Svet. O. Pape po D. Jakobu Perkoviću – U Dubrovniku 1809. po A. Martekini.” (Kaznačić, 1860, 224, br. 1264) i dva primjerka knjižice: “Život Svetoga Jakova Pustinjaka D. Jakova Perkovića Kapelana u Duvnu – U Dubrovniku 1808 po A. Martekini.” (Kaznačić, 1860, 230, br. 1312, i Kaznačić, 1860, 395, br. 2877.)

Također, vrlo je rijedak primjerak knjižice za pobožnost križnoga puta (*Put sveti od kriscja, olli Put bolesni nascega Spassiteglia od kuchie Pilatove do gorre od Kalvaria*) u slovenski jezik sročeno, Vlahu Letunića (Ancona, 1768.); jedan nekompletan primjerak čuva se u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, a Kaznačić navodi da se u Čulićevoj knjižnici nalazi rukopis koji je prijepis tiskane knjižice.²⁶ Humački je primjerak, koliko se danas zna, jedini kompletan primjerak. Tu je i Pobožnost Presvetom Srcu Isusovu (*Blago ss. proscchienj bogogliubnoga skupa alliti Druxbe Prismetogh Sarcza G. N. I.*) koju je sastavio Antun Tiardović²⁷ i 1814. tiskao u Splitu.

Homiletička je literatura najobimnija; tu su zbirke propovijedi Ivana Ančića, Josipa Banovca, Fabijana Blaškovića, Jeronima Filipovića, biskupa G. Ilijića, zatim Filipa Lastrića, Emerika Pavića, Bartola Pavlića, Ivana Josipa Pavlovića Lučića i Stjepe Rusića.

Široj znanstvenoj javnosti najzanimljivija su čisto književna djela, ali takvih je vrlo malo. Uz Ferićeve pjesničke parafraze psalama i novozavjetnih kantika tu se nalazi Pavićeva parafraza Kačićeva *Razgovora*

26 Usp. “Put Križa po ocu fra Vlahu Letuniću Dubrovčaninu (1767).” Kaznačić, 1860, 202 (br. 1089).

27 Nigdje u literaturi nisam našao nijedan podatak o njemu, a na naslovnici donosi: “po mišniku D. A. Tiardovichia Darxave spliske”.

ugodnog naroda slovinskog, Palmotićeve *Kristijada* (*Kerstovka* iliti *Xivot i dyla Gospodina nashega Isukersta*) i Kanižlićev ep *Sveta Rožalija* (*Sveta Roxalia panormitanska divica* - Beč, 1780.), a osobito *Pjesni na čas Serza Jezusova* što ih je ispjevala *dieve* Anica Bošković. Te je duhovne pjesme objavio u Veneciji 1783. (Bnezeh, U pritistictu Coleti, 1783.) Ivan Marija Matijašević zajedno sa svojim djelom: *Saerze Prisveto Jessovo rasgledano*.

Iako se knjižnica ne može podičiti golemim brojem, ipak se ne može osporiti njezina osobita vrijednost jer čuva nekoliko dragocjenih bisera, a među njima je i *Pisma od Ivana Salkovicha silnog viteza i junaka svemu narodu illyricskomu za vikovitu uspomenu* od jednoga Illyra (tj. Šimun Štefanac, † 1799.), tiskana u Osijeku 1781. kod Martina Diwalta.²⁸

S obzirom na mjesto tiska tih rijetkih knjiga razvidna je prilična monotonija: po jedan je naslov tiskan u Parizu, Bratislavi i Baselu, 4 volumena u Beču, a 3 u Ingolstadtu i 14 u Budimpešti. Najviše je knjiga tiskano u Italiji (44 primjerka), a 17 u hrvatskim tiskarama: 8 u Dubrovniku, 6 u Zagrebu, 3 u Splitu i 2 u Osijeku. U talijanskim tiskarama po primjerak je tiskan u Lucci i Padovi, 5 u Rimu, 7 u Anconi, a čak 30 u Veneciji. To znači da su našim starima Mletci bili najpogodniji za objavljivanje njihovih plodova uma.

Iako je ova "zbirka" rijetkih knjiga s obzirom na broj primjeraka i naslova nevelika, ipak se u njoj čuva nekoliko naslova čiji je broj sačuvanih primjeraka manji od prstiju na jednoj ruci. Stoga mi se čini zgodnim podsjetiti na krasne stihove Ilije Crijevića posvećene knjižnici početkom 15. stoljeća:

Aspice, quid possit scriptorum industria sollers
 Signandisque manus officiosa notis.
 Indeleta suis mandantur signa figuris,
 Nec memores possunt consenuisse notae.
 Hinc extant dirae secreta volumina mortis,
 Multaque librorum millia ubique scatent.
 Pars quota nos quorum? Delectus et optio tantum,

²⁸ Uz humački, poznata su još samo 3 primjerka.

Non tamen usque adeo copia parva sumus.
 Librorum, proceres qui leges, iura docemus,
 Quodque homines vel quod tradidit ipse Deus.
 Ergo proficias libris, studiose, legendis
 Et vitae summos rite sequare duces.²⁹

Literatura

- ALILOVIĆ, Ivan (1986), *Biobibliografija hrvatskih pisaca Bosne i Hercegovine do god. 1918.*, Zagreb.
- CRIJEVIĆ, Ilija = Aelii Lampridii CERVINI (2005), *Carminum liber I.*, in: *Hrvatska književna baština*, knj. 3., Zagreb, pp. 22-248.
- DEMO, Šime (2005), "Pogovor – Šitovićeve gramatika", in: ŠITTOVIĆ, Lovro: *Grammatica Latino-Illyrica ex Emmanuelis aliorumque approbatorum grammaticorum libris juventuti Illyricae studiose accommodata /a patre F. Laurentio de Gliubuschi/*; Faksimil izd. iz 1713., Zagreb – Sarajevo, pp. 310-316.
- DUKAT, Vladoje (1904), "Dva hrvatsko-latinska udžbenika XVIII vijeka", *Nastavni vjesnik*, knj. 12., Zagreb, 131-143.
- IVIĆ, Nenad (2000), "Pop Dukljanin", in: *Leksikon hrvatskih pisaca*, Zagreb, p. 589.
- JURIC, Šime (1971), *Iugoslaviae scriptores Latini recentioris aetatis*, Zagrabiae.
- KAZNAČIĆ, Ivan August (1860), *Biblioteca di fra Innocenzo Ciulich de' RR. PP. francescani di Ragusa*, Zara, Dalla tipografia governiale.

29 Tekst: Aelii Lampridii Cervini *Carminum lib. I*, 12 (ur. D. Novaković:2005, 44); Promišljaj što može domišljati pisaca mar / i vrijedna ruka pisanim znacima. / Obrisima svojim prenose poruke neizbrisive, / te ne mogu zastarjeti ni drevne listine. / Ovdje su od tužne smrti preostali postojani svesci, / svuda su naokolo mnoge tisuće knjiga. / A i mi smo dio njih, izbor i odabir, / i sve dotle nismo tek hrpica knjiga. / dok prvake učimo zakonima i pravima, / svemu što ljudi namriješe ili što odredi Bog. / Korist ćeš steći, učenjače, proučavajući knjige / i valjano slijedeći najviše vođe života! (Preveo T. Ladan) *Hrvatski latinisti*, I, 416-417.

- KNEZOVIĆ, Pavao (2005), "Dubrovačka Gospina svetišta 17. stoljeća prema *Atlas Marianus* W. Gumppenberga", in: *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU*, XLIII., Dubrovnik, pp. 75-91.
- IDEM (2003), "Osmina redovnička zabave duhovne Petra Kneževića", in: *Zbornik o Petru Kneževiću*, Zagreb – Šibenik, pp. 133-158.
- KURELAC, Miroslav (1994), *Ivan Lučić Lucius otac hrvatske historiografije*, Zagreb.
- KREŠEVLJAKOVIĆ, Hamdija (1912), *Kratki pregled hrvatske knjige u Herceg-Bosni*, Sarajevo.
- LESCHINKOHL, Franz (1999), "Marko Marulić u austrijskim knjižnicama", in: *Colloquia Maruliana*, VIII, Split, pp. 185-200.
- IDEM (1994): "Marko Marulić u njemačkim knjižnicama", in: *Colloquia Maruliana*, III, Split, pp. 99-126.
- NIKIĆ, Andrija (1988), "Franjevački samostan na Humcu", in: *Kršni zavičaj*, 21., [Drinovci], pp. 41-50.
- NOVAKOVIĆ, Darko (2005): "Autograf Ilije Crijevića (I): Vat. lat. 1678", in: *Hrvatska književna baština*, knj. 3., Zagreb, pp. 9-21.
- PANTIĆ, Miroslav (1990), "Književnost na tlu Crne Gore i Boke Kotorske od XVI do XVIII veka" <www.rastko.org.yu/rastko-cg/umjetnost/mpantic-xvi-xviii/xviii.html>
- PERIČIĆ, Eduard (1991), *Sclavorum regnum Grgura Barskoga – Letopis popa Dukljanina*, Zagreb.
- REZAR, Vladimir (2000), "Crijević, Alojzije (Ludovik Crijević Tuberon, Aloysius de Cerva)", in: *Leksikon hrvatskih pisaca*, Zagreb, pp. 135-137.
- IDEM (2001), "Latinitet Ludovika Crijevića Tuberona", in: CRIJEVIĆ TUBERON, Ludovik, *Komentari o mojem vremenu*, (uvodna studija i prijevod V. Rezar), Zagreb, pp. VII-LXXXVIII.
- *Šematizam hercegovačke franjevačke provincije* (1997), Mostar.
- ZIRDUM, Andrija (1978), "Život i zdravstvena djelatnost Franje Gracića (1740-1799)", in: *Nova et vetera*, god. 28., Sarajevo, pp. 227-237.